

پنجره‌خانه‌سرتیپ سده‌ی خمینی‌شهر
با نقوش اسلیمی، مأخذ: نگارندگان

مطالعه سیر تحول نقوش قواره‌بری در مجموعه کاخ‌های گلستان*

قباد کیانمهر* * بهاره تقوی‌نژاد*** صدیقه میر صالحیان****

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۳/۱۲

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۸/۱۰/۷

صفحه ۱۱۱ تا ۱۲۹

چکیده

ارگ سلطنتی تهران به‌عنوان مقر حکومتی سلسله قاجار (۱۲۰۸-۱۳۴۳ هـ.ق)، مجموعه متشکل از ۶ بنای معظم، با کاربری‌های گوناگون است که هر یک با تزیینات معماری متنوع و ممتازی آراسته شده است. از جمله این تزیینات که به‌طور گسترده در کلیه بناهای مجموعه کاخ گلستان به‌یادگار مانده، تزیینات قواره‌بری خوب است که زینت بخش درها، پنجره‌ها و ... است. لذا هدف این مقاله بررسی و مطالعه ویژگی‌های هنری قواره‌بری در مجموعه کاخ گلستان و روند تحول نقوش قواره‌بری‌های این مجموعه است. سوال اصلی این پژوهش نیز چنین است: ۱. وجوه اشتراک و افتراق در ساختار نقوش آثار قواره‌بری مجموعه کاخ گلستان کدام است؟ و ۲. آثار این مجموعه سلطنتی در گذر زمان چه تحولاتی داشته است؟ روش تحقیق این مقاله روش تاریخی-تحلیلی است و شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و میدانی (عکاسی) است و به تحلیل کیفی نمونه‌های مورد مطالعه می‌پردازد. نتایج مطالعات حاکی از آن است که نوع کاربری بناها، سلیقه بانی، تأثیر شاخص‌های اجتماعی و ...، سبب تحولاتی در طرح، نقش و دیگر ویژگی‌های هنری آثار شده است. قواره‌بری‌های این مجموعه عمدتاً به‌صورت نقوش تکرار شونده (انعکاسی) و دارای واگیره‌هایی با فرم مستطیل و ترک‌هایی از دایره هستند که با نقش‌مایه اسلیمی آراسته شده و در ارسی‌ها و فرم‌های بالایی درها (خورشیدی‌ها)، بیشترین کاربرد را داشته‌اند. هم‌چنین به نظر می‌رسد که تنوع و پیچیدگی نقوش قواره‌بری و تکنیک‌های اجرایی آن در بناهای قرون اولیه قاجار نسبت به دوره متأخر آن بیشتر است و شاید بتوان کاخ شمس‌العماره را به‌عنوان یک استثنا در نظر گرفت.

واژگان کلیدی

قاجار، معماری، قواره‌بری، کاخ‌های گلستان، تزیینات.

* این مقاله برگرفته از پایان‌نامه نویسنده سوم در مقطع کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی ویژگی‌های هنری آثار قواره‌بری کاخ‌های قاجار تهران به‌منظور طراحی و ساخت وسایل روشنایی چوبی» در دانشگاه هنر اصفهان می‌باشد که در اسفندماه ۱۳۹۱ دفاع گردید.

** دانشیار گروه صنایع‌دستی، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، شهر اصفهان، استان اصفهان. (نویسنده مسئول)
E-mail: Q.kiyanmehr@au.ac.ir

*** استادیار گروه صنایع‌دستی، دانشکده صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، شهر اصفهان، استان اصفهان.
E-mail: b.taghavinejad@au.ac.ir

**** کارشناس ارشد صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، شهر اصفهان، استان اصفهان.
E-mail: mirsalehians@yahoo.com

مقدمه

آن باشد. آثار قواره‌بری موجود در کاخ‌های دوران قاجار، از بهترین و زیباترین نمونه‌های ساخته شده‌ی موجود از این هنر اصیل می‌باشد که دارای تنوع نقوش فراوان می‌باشد و همواره بهترین هنرمندان و اساتید در خلق آن‌ها هنرنمایی کرده‌اند. در بین کاخ‌های قاجاری مجموعه کاخ گلستان از هنرمندانه‌ترین آثار معماری این دوران است که زیباترین نمونه‌های تزیینات معماری را که در طول سالیان در این کاخ‌ها به وجود آمده‌اند می‌توان دید. برای بقا و گسترش هنر قواره‌بری، باید به طور کامل تکنیک ساخت و نیز نقش‌مایه‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند.

روش تحقیق

این پژوهش از نظر نوع روش تاریخی-تحلیلی است و شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. جامعه آماری مجموعه کاخ‌های گلستان و تعداد نمونه مورد بررسی ۶ کاخ می‌باشد (جدول ۱). در ابتدا پس از معرفی هر بنا، آثار قواره‌بری موجود در هر بنا معرفی شده‌اند و تصاویر و طرح خطی^۱ با کمک نرم افزار Matrix، از آنان ارائه شده است. برای شناسایی هرچه بیشتر و بهتر نقش‌مایه‌های آثار قواره‌بری، بیان ویژگی‌ها و مقایسه آنها به کمک جداول و نمودارهایی که خصوصیات واگیره‌ها را بیان می‌کنند، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار می‌گیرند.

پیشینه تحقیق

در رابطه با آثار قواره‌بری موجود در کاخ‌های قاجاری تهران، در پاره‌ای از منابع با موضوع هنر و معماری دوره قاجار و نیز با موضوع معرفی آثار هنری چوبی، به طور مختصر مطالبی نگاشته شده است. همچون «تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی تهران و راهنمای کاخ گلستان» اثر یحیی زکاء (۱۳۴۹) که این اثر نخستین کتابی است که به تمام بخش‌های کاخ گلستان پرداخته و وقایع مربوط به آن را بیان کرده است. در «آیین خیال» مرتضی گودرزی (۱۳۸۸) نویسنده به بررسی و تحلیل تزیینات معماری دوره قاجار پرداخته است و در بخش دوم کتاب، ایوان تخت مرمر، خلوت کریم‌خانی، تالار سلام، شمس‌العماره و عمارت بادگیر به تفصیل شرح و توصیف شده است. هدف نویسنده از نگارش این کتاب آن بوده که، گزارشی مجدد از هنر و فرهنگ قاجار و ویژگی هنرمندان آن عرضه کند. کتاب دیگری به نام «معماری در دارالخلافه ناصری» نوشته وحید قبادیان (۱۳۸۲) به تجزیه و تحلیل عناصر نوگرایی و سنت و ساختمان‌های شاخص ناصری در تهران پرداخته است که مجموعه کاخ گلستان نیز از این موارد است. کتاب «ارسی، پنجره‌های رو به نور» مهدی امرایی (۱۳۸۳)

سلسله قاجار از سال ۱۲۰۸ ه.ق. تا ۱۳۴۳ ق. (۱۹۲۵ - ۱۷۹۴ م.) در ایران حکومت کرد. هنر این دوره با این‌که از نظر کیفی در سطح پایین‌تر از هنر ادوار پیشین قرار داشت و از حیث شکوه و عظمت قابل مقایسه و هم‌سنجی با آن نبود، اما ویژگی و هویت کاملاً مستقلی را به نمایش گذاشت. هنر دوره قاجار شامل معماری و تزیینات دیواری، نقاشی و نگارگری، جلدسازی و قلمدان‌سازی، قالبیافی و ... می‌باشد. دوران قاجار، دوران نوآوری‌ها و اجرای اصول جدیدی در ساخت ابنیه به خصوص کاخ‌ها می‌باشد. در این دوران به پشتوانه قوانین ساختمان‌سازی دوره‌های قبل، اصول، قوانین و ابداعاتی در زمینه معماری به دست آمد که تزیینات دیواری نیز از این نوآوری‌ها بی‌بهره نبود. از جمله این تزیینات ساخت و تزیین انواع پنجره به کمک تکنیک قواره‌بری چوب می‌باشد، که علاوه بر تزیین بنا، از لحاظ فنی نیز دارای خصوصیات و شاخص‌هایی منحصر به فرد می‌باشد. هنر منحصر به فرد قواره‌بری به دلیل اصالت طرح و نقش و تنوع و زیبایی نقوش، خصوصیات فنی آن مانند استحکام و دوام و نیز نورپردازی خاصی که در ابنیه ایجاد می‌کند، در بسیاری از بناهای دوران قاجار و اوایل زندیه مورد استفاده قرار می‌گرفته است و به این آثار زیبایی و عظمت خاصی می‌بخشیده است. نقش‌مایه‌های مورد استفاده در هنر قواره‌بری با توجه به سبک و کاربری بنا و نیز سلیقه و جایگاه اجتماعی سفارش دهنده، دارای تنوع و گستردگی هستند. لذا هدف از نگارش این مقاله بررسی و تحلیل ویژگی‌های هنر قواره‌بری در مجموعه کاخ‌های گلستان در دوره قاجار و تحول نقوش در آنهاست. در این راستا این پژوهش ضمن معرفی آثار قواره‌بری در مجموعه کاخ‌های گلستان و مطالعه بر روی آثار شاخص به جای مانده از این هنر در بناهای شمس‌العماره، عمارت بادگیر، تالار الماس، ایوان تخت مرمر، کاخ ابیض، تالار سلام به‌عنوان نمونه‌های موردی، به سؤالات زیر پاسخ می‌دهد: ۱. وجوه اشتراک و افتراق در ساختار نقوش آثار قواره‌بری مجموعه کاخ گلستان کدام است؟ و ۲. آثار این مجموعه سلطنتی در گذر زمان چه تحولاتی داشته‌است؟

ضرورت و اهمیت تحقیق در دوران معاصر، با تغییر سبک ساختمان‌سازی و رویکرد و تمایل به معماری و تزیینات غربی، استفاده از اصول و تکنیک‌های سنتی مانند تکنیک قواره‌بری در ساخت و تزیین ابنیه مطرود گشته است. این جریان نوگرایانه بستری شده است برای از بین رفتن این هنر-صنعت اصیل ایرانی که شاید تنها راه نجات آن در ابتدا شناخت کامل و در مرحله بعدی یافتن ترجمانی جدید و ارائه کاربردی نوین برای

جدول ۱. بناهای مورد مطالعه در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: نگارندگان.

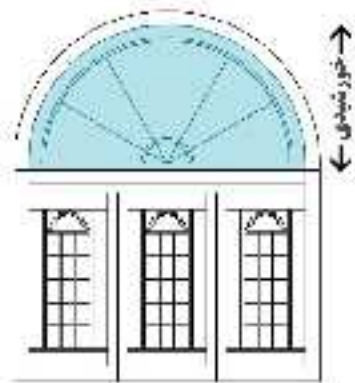
ردیف	نام بنا	سال ساخت (به ترتیب سال ساخت)	بانی	محل قرارگیری قواره بری
۱	تخت مرمر	۱۱۷۳ هـ.ق	کریم خان زند	ارسی ۵ دری و درهای شرقی و غربی و اتاق تشریفات
۲	عمارت بادگیر		فتحعلی شاه قاجار	ارسی ۹ دری و درهای شرقی و غربی و جنوبی و پاچنگ حوضخانه
۳	تالار الماس		فتحعلی شاه قاجار	۵ ارسی در دو طبقه
۴	شمس العماره	۱۲۸۴-۱۲۸۲ هـ.ق	ناصرالدین شاه	ارسی ها، پنجره ها، درها و سایر نوگیرها
۵	تالار سلام	۱۲۹۰-۱۲۹۳ هـ.ق	ناصرالدین شاه	۳ پنجره
۶	کاخ ابیض	۱۳۰۶ هـ.ق	ناصرالدین شاه	پنجره‌های طبقه دوم

کتاب «قواره‌بری در بناهای تاریخی ایران» نوشته میرصالحیان (۱۳۹۵) است که ضمن معرفی کاخ‌های قاجاری تهران به تحلیل آثار قواره‌بری موجود در این ابنیه پرداخته شده است و همچنین مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی تزیینات قواره‌بری در فرم خورشیدی درها» (میرصالحیان، صدیقی، قباد کیانمهر و بهاره تقوی نژاد، ۱۳۹۴). گونه‌شناسی تزیینات قواره‌بری در فرم خورشیدی درها (مطالعه موردی: درهای بناهای سلطنتی دوره قاجار تهران). نگره، دوره ۱۰، شماره ۳۴: ۸۴-۱۰۱ نیز به بررسی نقش‌مایه‌ها در خورشیدی‌های ساخته شده با تکنیک قواره‌بری در کاخ‌های قاجاری تهران پرداخته است.

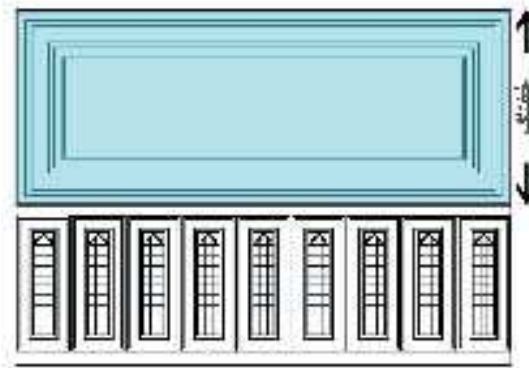
قواره‌بری چوب

قواره‌بری در فرهنگ معماری سنتی ایران به معنای برش اشکال منحنی از چوب و آجر می‌باشد (فلاح فر، ۱۳۸۸: ۲۰۱). براساس مشاهده نمونه‌های موجود این گونه استنباط می‌شود که پیشینه این هنر و مقدمه ساخت آن مربوط به دوران زند می‌باشد و بیشتر شامل قاب بندی‌هایی برای گره‌چینی چوب بوده‌اند. اما به تدریج در دوره قاجار از هنری حاشیه‌ای تبدیل به هنری مستقل گشته و به طور آزاد در درها، پنجره‌ها و به خصوص در

شاید جامع‌ترین کتابی باشد که درباره ارسی‌ها به رشته تحریر درآمده است. نویسنده در کتاب به معرفی کامل ارسی پرداخته و انواع تکنیک‌های مورد استفاده در ساخت ارسی‌ها از جمله قواره‌بری را به اختصار شرح و توضیح داده است. در مقالاتی نظیر «سندج شهر ارسی بررسی روند شکل‌گیری و گسترش هنر ارسی سازی بر اساس نمونه‌های موجود» نوشته محمدابراهیم زارعی (۱۳۹۲)، دو فصلنامه مطالعات معماری ایران، دوره، شماره ۴: ۱۰۹-۱۳۰) و «بررسی اهمیت، فراوانی و پراکنش رنگ قرمز در ارسی‌های خانه‌های تاریخی ایران مورد پژوهی» نوشته مسعود وحدت‌طلب و امین نیک‌مرام (۱۳۹۶)، هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی)، دوره ۲۲، شماره ۲: ۸۷-۹۷) نیز ارسی معرفی شده و به تحلیل بخشی از ویژگی‌های آن پرداخته‌اند. پایان نامه با عنوان «مطالعه مبانی سواد بصری در عناصر قواره بندی، پارچه بری و گره چینی پنجره‌های ارسی و طراحی و تولید وسایل روشنائی امروزی مبتنی بر آن» میترا مصطفایی (۱۳۹۴)، استاد راهنما: مهین سهرابی نصیرآبادی، پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا) در کنار تکنیک‌های گره چینی و پارچه بری، قواره‌بری را نیز مورد مطالعه قرار داده است. اما درباره تکنیک قواره‌بری و ویژگی‌های آن

طرح خطی ۰۲. خورشیدی ۶ ترک در شمس‌العماره، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۰۱. خفتگ در ارسی نه دری عمارت بادگیر، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۰۲. خورشیدی در انگورستان ملک اصفهان با طرح گلدانی، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۰۱. حوضخانه کاخ صاحبقرانیه با طرح‌های قاب قابی، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۰۵. پنجره عمارت شاهپوری شیراز با نقش اشکال منحنی، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۰۴. خورشیدی در خانه امام جمعه اصفهان با نقش پرده، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۰۳. پنجره‌خانه سرتیپ‌سدهی خمینی شهر با نقوش اسلیمی، مأخذ: نگارندگان

زیباتر با کمک سایر هنرها مانند پارچه‌بری چوب این لقط را می‌سازند. قواره‌بری چوب هنری است تکامل یافته از هنر زیبای گره‌چینی با این تفاوت که در گره‌چینی چوب نقوش هندسی است و در قواره‌بری چوب از نقوش با خطوط گردان و منحنی استفاده می‌گردد. این تکنیک با قابلیت بالای اجرای انواع نقوش، در تزئین قسمت‌های مختلف درها و ارسی‌ها که کاربری نورگیر دارند،

ارسی‌ها دیده می‌شود. در قواره‌بری نیز مانند گره‌چینی چوب اتصالات به صورت فاق و زبانه می‌باشند که به علت وجود انحنا در آلات چوبی دقت و ظرافت کار زیادی را می‌طلبد. از دیگر وجوه تمایز میان گره‌چینی و قواره‌بری این است که گره‌چینی گاه به صورت پوک و بدون لقط ساخته می‌شود اما قواره‌بری همواره دارای لقط می‌باشد که معمولاً از جنس شیشه و در نمونه‌های

۱. اشکال هندسی محصور در آلت‌های تزئینات گره‌چینی (فلاح‌فر ۱۳۸۸: ۲۴۲) که در قواره‌بری این اشکال برحسب نوع نقش‌مایه ایجاد شده توسط آلت‌ها به شکل‌هایی با خطوط منحنی تبدیل می‌گردد.

جدول ۲. ویژگی واگیره‌های آثار قواره‌بری تخت مرمر در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

شماره طرح خطی	واگیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع تقسیمه	نوع لقطه	هم نشینی رنگ‌ها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره بری
۳			خفتنگ ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	قاب قابی	گره چینی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	گره چینی پارچه بری آینه کاری
۴			خورشیدی در	ترک ۱/۲۸ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	دوکی شکل	شیشه رنگی	قرمز، آبی، شفاف	خاتم مربع روی آلات قواره بری
۵			خورشیدی در	ترک ۱/۲۸ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	دوکی شکل	شیشه رنگی	قرمز، آبی، شفاف	---

نظیر خورشیدی، خفتنگ ۱، حاشیه، بالاروها و پاچنگ ۲ استفاده می‌شود. در میان این قسمت‌ها، خفتنگ‌ها و خورشیدی‌ها، به‌عنوان قابل توجه‌ترین بخش نمای درها و پنجره‌ها، محل اصلی اجرای تزیینات می‌باشند (طرح خطی ۱). خفتنگ بیشتر به صورت قوس‌های نیم دایره، نیم بیضوی و در برخی موارد به صورت مستطیلی در بالای درها و ارسی‌ها قرار گرفته است. در صورتی که این پنجره‌ها به صورت نیم دایره و یا نیم بیضوی باشند و نقوش حالت شعاعی داشته و پرتوهای خورشید را تداعی کنند، خورشیدی نامیده می‌شود (هریس، ۱۳۸۵: ۴۴۲) (طرح خطی ۲). به طور کلی می‌توان گفت تفاوت خفتنگ و خورشیدی در نوع نقوش مورد استفاده و نیز فرم زیرنقش در آنها می‌باشد.

طرح در آثار قواره‌بری به طور معمول از تکرار یک واحد اصلی به نام واگیره می‌باشد که نقش مایه‌های بیشتر شامل نقوش اسلامی، بته، قاب قابی، بندی، گلدانی و حیوانی مانند انواع پرندگان است و در برخی موارد به خصوص در آثار اواخر دوره قاجار، نقوش از نقش‌مایه‌های هندسی نظیر دایره و بیضی استخراج می‌گردند.

مروری بر تاریخچه مجموعه کاخ گلستان

آقا محمدخان قاجار پس از رسیدن به میان ایل و قبیله خود با توجه به رؤیایی که در سر داشت، عده‌ای سوار و لشکر به دور خود جمع کرده و در سال ۱۱۹۹ق. پس از

جنگ‌هایی که با غفورخان حاکم تهران کرد، بالاخره این شهر را به تصرف خود درآورد و روز یکشنبه یازدهم جمادی‌الثانی ۱۲۰۰ق. مصادف با نوروز و اول بهار، در همان تالاری که روزی به‌عنوان اسیر و گروگان به خدمت وکیل‌الرعا یا آورده شده بود ادر ارگ تهران یا همان مجموعه گلستان، به تخت سلطنت ایران جلوس کرد و بالاخره نیت وکیل‌الرعا را عملی ساخته و این شهر را به علت افکار دور و درازی که داشت و طالب مقام خلافت اسلامی بود «دارالخلافة» نامیده و به پایتختی خود انتخاب کرد (نکاء، ۱۳۴۹: ۱۲). آقا محمدخان قاجار در سال ۱۲۰۶ق. ستون‌ها قطعات نقاشی و تزیینات کاخ سلطنتی کریم‌خان را از شیراز برای تکمیل و گسترش عمارت دیوان‌خانه به تهران منتقل می‌کند. ناصرالدین شاه یک بار به سال ۱۲۶۷ق. قلعه ارگ مورد تعمیر قرار داد، در کتاب المآثر و الآثار این مطلب چنین یادآوری می‌شود: «...عمارت و تجدید قلعه ارگ جدید دارالخلافة تهران که اصلاً از عهد زندیه است به معماری عبدالله خان معمارباشی سنه ۱۲۶۷هـ ق از هجرت سال چهارم از جلوس همایون» (کریمان، ۱۳۵۵: ۲۴۵). ناصرالدین شاه از سال ۱۲۶۸ هـ ق و در پنجمین سال سلطنتش به صرافت گسترش باغ سلطنتی گلستان از سمت مشرق افتاد و شروع به برنامه‌ریزی جهت ایجاد ساختمان‌ها و قصرهایی کرد و در همین رابطه بود که تالار موزه، تالار عاج، کاخ ابیض و کوشک شمس‌العماره ساخته شد (حسن

۱. پنجره‌های مشبک شیشه‌دار یا بدون شیشه است که بالای درها نصب می‌شوند تا نور کافی به داخل بنا برسد. این نوع پنجره‌ها به طور معمول ثابت بوده و باز و بسته نمی‌شوند (رفیعی سرشکی و دیگران، ۱۳۸۱: ذیل «خفتنگ»).

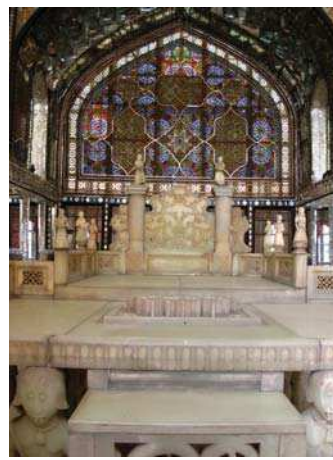
۲. به پنجره‌های زیرزمین میانسرا گویند که در گذشته به گونه شبکه از سنگ، آجر، کاشی و چوب ساخته می‌شده‌اند (رفیعی سرشکی و دیگران، ۱۳۸۱: ذیل «پاچنگ»).

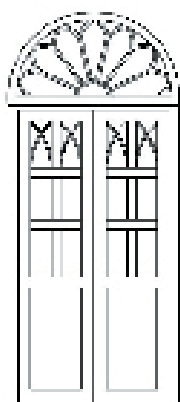
تصویر ۸: نمونه در اتاق‌های
تشریفات، مأخذ: نگارندگان

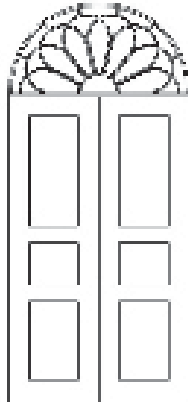
تصویر ۷. در ضلع غربی و
شرقی ایوان تخت مرمر، مأخذ:
نگارندگان

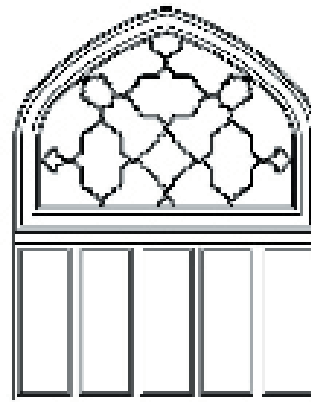
تصویر ۶. ارسی ایوان تخت مرمر، مأخذ:
نگارندگان

طرح خطی ۵. نمونه در اتاق‌های
تشریفات، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۴. در ضلع غربی و
شرقی ایوان تخت مرمر،
مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۳. ارسی ایوان تخت مرمر، مأخذ:
نگارندگان

تاریخی برخی از قسمت‌های آن از همه قسمت‌های ارگ سلطنتی تهران بیشتر و کهن‌تر است. در تاریخچه شهر تهران گفته شده است که در تابستان سال ۱۱۷۳ ق. هنگامی که وکیل‌الرعا یا برای تصفیه کار آذربایجان به طرف چمن سلطانیه حرکت کرد، دستور داد یک دست عمارت خاصه و دیوان‌خانه بزرگ به سبک ساسانی و باغی در جنب آن بنا کنند. بنابراین بنیاد ایوان تخت مرمر یا چنان‌که سابقاً گفته‌اند «دیوان‌خانه یا ایوان دارالعماره» از عمارات کریم‌خانی و از بناهای عهد زندیه در داخل ارگ سلطنتی به شمار می‌رود (نکاء، ۱۳۴۹: ۴۱). ساختمان دیوان‌خانه کریم‌خانی را آقا محمدخان دستکاری کرد. از زمان او به بعد هم دگرگونی‌های دیگری دیده شده است. بارها ارسی‌های آن دگرگون شده و به در و پنجره تبدیل شده است. شکل در و پنجره هم تغییر کرده است ولی نگارگری‌های آن هنوز برجای مانده است (معماریان، ۱۳۹۰: ۴۱۶). تالاری که

بیگی، ۱۳۶۶: ۷۱). در سال ۱۲۷۵ هـ ق علاوه بر عمارات سلطنتی از حرم‌خانه، تخت مرمر، خزانه، عمارات دولتی، دارالفنون، میدان ارگ، دفترخانه، انبار، اصطبل توپخانه، اصطبل کالسکه‌خانه، دیوان‌خانه عدالت، انبار غله خالصه، مدرسه مهدعلیا، مجمع‌الصنایع و حتی محل سفارت‌خانه روس و خانه وزیر مختار دولت روسیه و خانه عده‌ای از رجال و درباران نیز در داخل حصار ارگ بود ولی بعدها از جمله در سال‌های ۱۲۸۰ و ۱۲۹۳ ق. تغییراتی در وضع داخله ارگ داده شد (نکاء، ۱۳۴۹: ۲۲). در ذیل پس از معرفی شش بنای به یادگار مانده در این مجموعه، آثار قواره‌بری هر کدام از ابنیه معرفی و تحلیل خواهند شد.

ایوان تخت مرمر (دیوان‌خانه)

بنای ایوان تخت مرمر در قسمت شمالی مجموعه گلستان یکی از بناهای کهن و تاریخی شهر تهران است که خوشبختانه سالم و پابرجا مانده است. عمر و سابقه

جدول ۳. ویژگی و اگیره‌های آثار قواره‌بری عمارت بادگیر در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

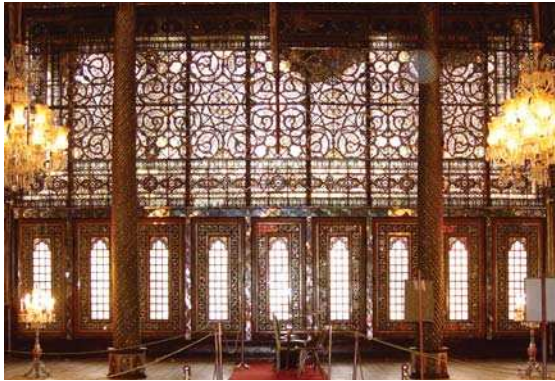
شماره طرح خطی	واگیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع نقشمایه	نوع لقط	هم نشینی رنگها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره بری
۶			خورشیدی ارسی	۱/۴ بیضی	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلمی	پارچه بری	قرمز، آبی، شفاف	گره چینی پارچه بری آینه کاری
۷			خفتگ ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلمی	گره چینی پارچه بری	قرمز، آبی، سبز، زرد، قهوه ای، شفاف	گره چینی پارچه بری آینه کاری
			حاشیه خفتگ ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	قاب قابی	گره چینی پارچه بری	قرمز، آبی، سبز، زرد، قهوه ای، شفاف	گره چینی پارچه بری آینه کاری
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	گره چینی پارچه بری	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	پارچه بری آینه کاری
۸			خورشیدی در	ترک ۱/۳۲ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	قاب قابی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، شفاف	---
۹			خورشیدی در	ترک ۱/۱۶ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلمی	گره چینی شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	گره چینی
۱۰			خورشیدی در	ترک ۱/۱۶ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلمی	گره چینی شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	گره چینی
۱۱			حاشیه پاچنگ	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	قاب قابی	شیشه رنگی	زرد، شفاف	---

هنرها نظیر گره‌چینی دیده می‌شود. در سمت شرقی و غربی ایوان نیز دو در با خورشیدی‌هایی از تکنیک قواره‌بری قرار دارد که آنها نیز به کمک دیگر هنرها مانند خاتم مربع زینت یافته‌اند. اتاق‌های تشریفات نیز هر کدام دارای ۳ در می‌باشند که نقشی ساده در همه آنها تکرار شده است.

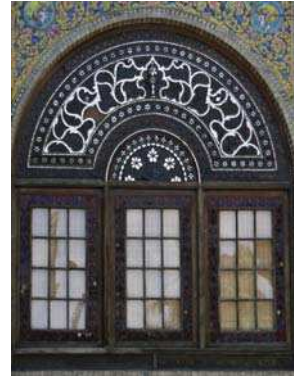
تخت در آن نصب شده است به ۳ قسمت تقسیم شده است. در وسط ایوان شاهی و در طرفین آن ۲ اتاق برای تشریفات و پذیرائی است. این اتاق‌ها با پنجره‌های خاتم و نقاشی تزیین شده‌اند و شیشه‌های رنگارنگ دارند. ارسی موجود در ایوان یک ارسی ۵ دری می‌باشد که در قسمت بالایی و ثابت آن قواره‌بری با ترکیبی از دیگر

تصویر ۱۱. درودی تالار
عمارت، مأخذ: نگارندگان

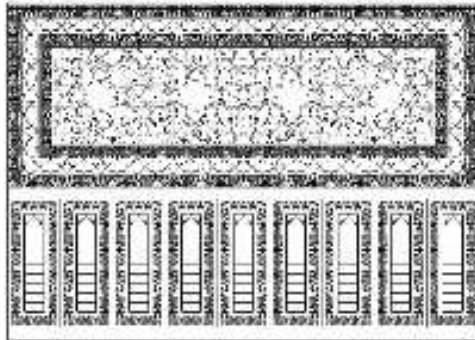
تصویر ۱۰. ارسی ۹ دری عمارت بادگیر، مأخذ: نگارندگان

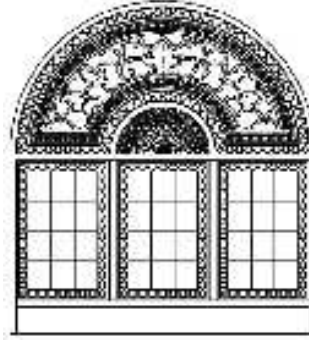
تصویر ۹. پنجره عمارت بادگیر، مأخذ:
نگارندگان

طرح خطی ۸. درودی
تالار عمارت بادگیر، مأخذ:
نگارندگان

طرح خطی ۷. ارسی ۹ در عمارت بادگیر، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۹. پنجره عمارت بادگیر، مأخذ:
نگارندگان

در ضلع شمالی عمارت بادگیر ارسی وجود دارد که پرکارترین اثر قواره بری مجموعه کاخ گلستان است و با ۹ بالا رو بزرگ‌ترین آنها نیز به شمار می‌آید. این ارسی ترکیبی از هنرهای قواره بری، گره‌چینی، پارچه‌بری چوب و نیز آینه‌کاری می‌باشد. در ضلع شرقی و غربی این تالار یک جفت در یک شکل روبه روی هم قرار گرفته‌اند که تاج آنها اثری زیبا از قواره بری است. در طرف مقابل ارسی نیز ۴ در وجود دارد که دو به دو با هم مشابهند. این درها نمونه‌ای بسیار زیبا از ترکیب قواره بری و گره‌چینی را نشان می‌دهند.

تالار الماس

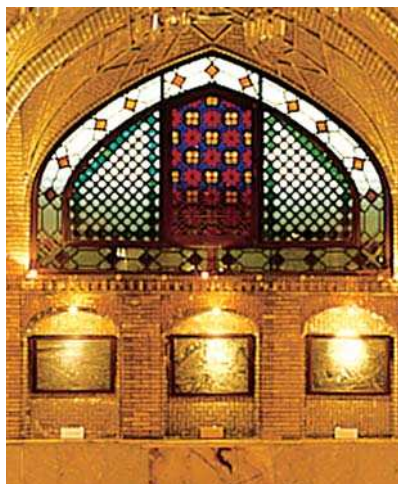
در سمت جنوبی محوطه باغ کاخ گلستان بعد از عمارت بادگیر، تالار الماس قرار دارد که از قسمت‌های قدیمی و کهن ارگ سلطنتی است. بنیاد و اساس این تالار در زمان فتحعلی شاه نهاده شده و شکل و تقسیمات و درها و پله‌ها و مقرنس‌کاری‌های آن شیوه ساختمان‌های زمان او را دارد، ولی در زمان ناصرالدین شاه تغییراتی در ظاهر و تزیینات آن داده‌اند. این بنا به مناسبت آینه‌کاری‌های داخلی به نام الماس خوانده شده و شامل یک تالار بزرگ و اتاق‌های گوشواره و دهلیزها

عمارت بادگیر

عمارت بادگیر در جنوب محوطه مجموعه گلستان از بناهای فتحعلی شاهی است که در زمان ناصرالدین شاه تغییرات زیادی در آن به عمل آوردند. دو بادگیر با قبه‌های زرین بالای آن جلوه‌گر بود و بدین سبب آن را عمارت بادگیر نام نهاده بودند. حیاطی کوچک و تالاری بزرگ دارد که ارسی و در و دیوار و سقفش به طلا و لاجورد زینت یافته است. زیر تالار حوضخانه ماندنی است که نهی از وسط آن می‌گذرد. هنوز آثاری از روزگار صفویان در این ساختمان یافت می‌شود. مانند گلجام، پنجره‌ها و روزن‌هایی که از اتاق گوشواره به تالار باز می‌شده است. سرتاسر ساختمان دارای یک زیرزمین است که بعدها ۴ راهرو و ۴ بادگیر افزوده شده است. برای همین آن را کاخ بادگیر نامیده‌اند (معماریان، ۱۳۹۰: ۴۱۳). عمارت بادگیر دارای تالار بزرگی است که ارسی، ستون‌ها و دیواره و سقف آن تماماً با نقاشی و زرنگاری و آیینه‌کاری و گچ‌بری و منبت‌کاری و مرمر پوشیده شده است و از این نظر یکی از تالارهای پرکار و جالب عمارت سلطنتی در دوره قاجاریه به شمار می‌رود (گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۹۹).

جدول ۴. ویژگی و اگیره‌های آثار قواره‌بری تالار الماس در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

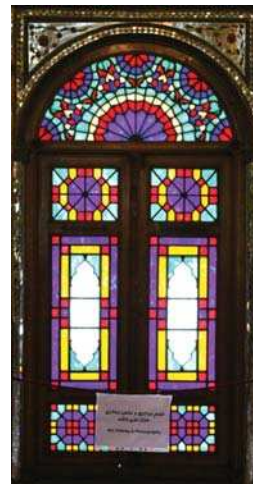
شماره طرح خطی	واگیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع تقشمايه	نوع لقط	هم نشینی رنگها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره بری
۱۲ و ۱۳			خفتگ ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، نارنجی، شفاف	----
			خفتگ ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، صورتی، سبز، نارنجی، شفاف	----
			پشت بغل خفتگ ارسی	نوزنقه	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، زرد، شفاف	----
			خورشیدی ارسی	ترک ۱/۱۶ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، نارنجی، شفاف	----
			حاشیه ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه رنگی	آبی، نارنجی، شفاف	----
۱۴			خفتگ ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			خفتگ ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			حاشیه ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه رنگی	آبی، نارنجی، شفاف	----
۱۵			خفتگ ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			خورشیدی در بالارو ارسی	۱/۴ بیضی	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، نارنجی، شفاف	----
			پشت بغل خفتگ ارسی	نوزنقه	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	----
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه	شفاف	----
			حاشیه ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	قاب قابی	شیشه رنگی	سبز، صورتی، شفاف	----

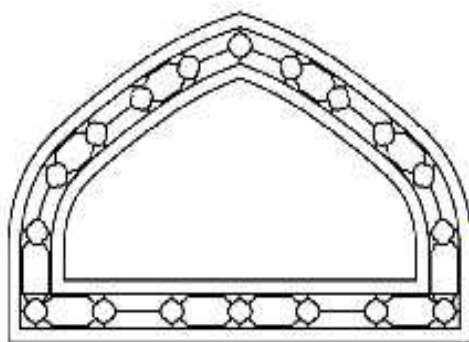
تصویر ۱۴. پنجره حوضخانه عمارت بادگیر،
مأخذ: نگارندگان

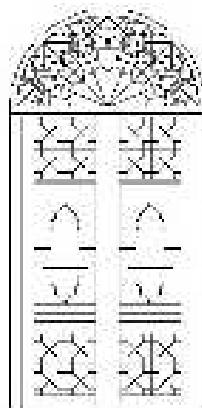
تصویر ۱۳. نمونه در ضلع
مقابل ارسی، مأخذ: نگارندگان

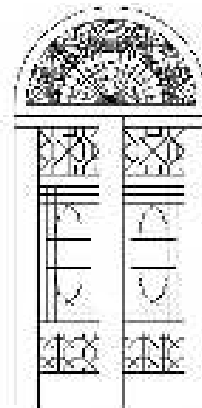
تصویر ۱۲. نمونه در ضلع مقابل،
مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۱۱. پنجره حوضخانه عمارت بادگیر، مأخذ:
نگارندگان

طرح خطی ۱۰. نمونه در ضلع
مقابل ارسی، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۹. نمونه در ضلع
مقابل ارسی، مأخذ: نگارندگان

ارسی کناری آن دو دری می‌باشند.

شمس‌العماره

بسیاری از بناها و آثاری که از دوران قاجاریه باقی مانده، تحت تأثیر اسلوب و سیستم عمارت‌ها و قصور و ساختمان‌های ممالک اروپایی بنا شده است و این دل‌بستگی و عشق و علاقه پادشاهان قاجار نتیجه چندین مسافرتی بود که به فرنگستان نموده بودند. در عصر ناصری نیز چند هیئت از مهندسان و معماران فرانسوی و اتریشی به دعوت ایران به کشور ما آمدند و آن‌ها همان کسانی بودند که طرح و پروژه‌ی چندین ساختمان و کاخ باشکوه را ریختند. از جمله این کاخ‌ها و قصرهایی که به سبک کاخ‌های اروپایی ساخته و پرداخته شده بود، کوشک و یا کاخ شمس‌العماره بود که از چندین قسمت مجزا و متمایز تشکیل شده بود و این ساختمان

و بالاخانه‌ها و پستوهای متعددی است. در زیر تالار نیز حوضخانه یا زیرزمین وسیعی وجود دارد. در سمت شمالی تالار با ارسی‌های بزرگ که داری شیشه‌های رنگین زیبایی است، پوشیده شده است. قدیمی‌ترین اثر در تالار، مقرنس‌های آینه‌کاری شده ایوانچه سمت جنوبی تالار است که از بقایای عهد فتحعلی شاه است. (ذکاء، ۱۳۴۹: ۲۸۲)

این تالار دارای پنج ارسی می‌باشد که به جز ارسی میانی چهار ارسی دیگر دو به دو با هم نقش یکسان دارند. نکته قابل توجه در این تالار دو جداره بودن سه ارسی میانی است. بدین معنا که قسمت ثابت ارسی‌ها دارای دو لایه می‌باشد که نقشی که از داخل تالار دیده می‌شود با نقشی که از بیرون مشاهده می‌شود کاملاً متفاوت است. این سه ارسی دارای نقوشی مشابه هستند با این تفاوت که ارسی میانی سه دری و دو

جدول ۵. ویژگی واکیره‌های آثار قواره‌بری شمس‌العماره در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

شماره طرح خطی	واکیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع نقشمایه	نوع لقط	هم نشینی رنگ‌ها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره بری
۱۶			خورشیدی ارسی	ترک ۱/۴ دایره	انعکاسی با محور تقارن عمودی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، نارنجی، شفاف	خاتم مربع
			خورشیدی ارسی	ترک ۱/۱۶ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد	گره چینی خاتم مربع
			حاشیه ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	قاب قابی	شیشه رنگی	قرمز، آبی	خاتم مربع
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، شفاف	خاتم مربع
۱۷			خورشیدی ارسی	ترک ۱/۲۴ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	دوکی شکل	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	خاتم کاری
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه رنگی	قرمز، سبز، شفاف	خاتم کاری
۱۸			خورشیدی ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	اسلیمی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، صورتی، شفاف	آینه کاری
			قاب بزرگ در بالارو ارسی	مستطیل	انعکاسی با محور تقارن عمودی	محرابی	شیشه رنگی	قرمز، شفاف	----
			حاشیه ارسی	دوزنقه	انعکاسی با محور تقارن عمودی	قاب قابی	آینه کاری، شیشه	شفاف	----
			حاشیه ارسی	مثلث متساوی الساقین	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	قاب قابی	شیشه رنگی	قرمز، شفاف	----

آینه کاری	قرمز، آبی، سبز، زرد، صورتی	شیشه رنگی	اسلیمی	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	ترک $1/24$ $1/24$ دایره	خورشیدی ارسی			۱۹
----	قرمز، شفاف	شیشه رنگی	محرابی	انعکاسی با محور تقارن عمودی	مستطیل	قاب بزرگ در بالارو ارسی			
----	شفاف	آینه کاری، شیشه	قاب قابی	انعکاسی با محور تقارن عمودی	مستطیل	حاشیه ارسی			
----	قرمز، شفاف	شیشه رنگی	دوکی شکل	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	ترک $1/16$ $1/16$ دایره	خورشیدی در			۲۰
خاتم کاری	قرمز، سبز، شفاف	شیشه رنگی	دوکی شکل	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	ترک $1/24$ $1/24$ دایره	خورشیدی در			۲۱
----	شفاف	شیشه رنگی	دوکی شکل	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	ترک $1/16$ $1/16$ دایره	خورشیدی در			۲۲
----	قرمز، شفاف	شیشه رنگی	قاب قابی	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	مثلث متساوی الساقین	حاشیه ارسی			
----	قرمز، آبی، سبز، زرد، شفاف	شیشه رنگی	دوکی شکل	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	ترک $1/16$ $1/16$ دایره	خورشیدی در			۲۳
----	آبی، سبز، نارنجی	شیشه	تاج درویشی	انعکاسی با محور تقارن عمودی	ترک $1/4$ $1/4$ دایره	خورشیدی در			۲۴

تصویر ۱۸. ارسی طبقه دوم تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

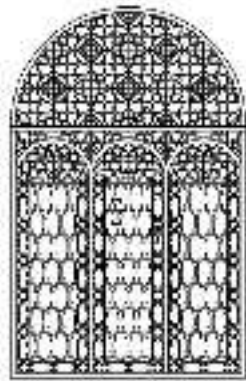
تصویر ۱۷. نمای بیرونی ارسی میانی، مأخذ: نگارندگان

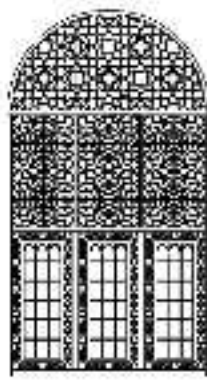
تصویر ۱۶. ارسی دو دری تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

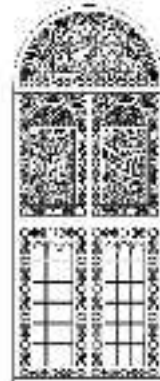
تصویر ۱۵. ارسی میانی تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

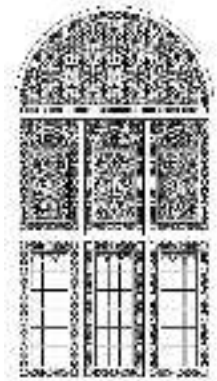
طرح خطی ۱۵. ارسی طبقه دوم تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

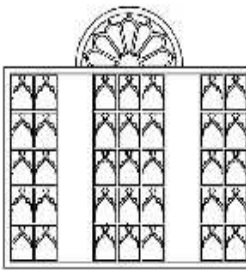
طرح خطی ۱۴. نمای بیرونی ارسی میانی، مأخذ: نگارندگان

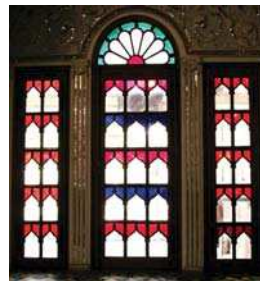
طرح خطی ۱۳. ارسی دو دری تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

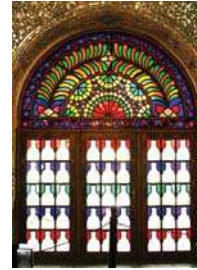
طرح خطی ۱۲. ارسی میانی تالار الماس، مأخذ: نگارندگان

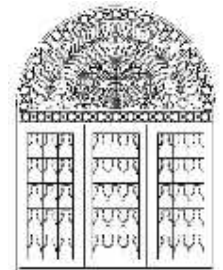
طرح خطی ۱۷. ارسی طبقه اول عمارت، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۰. ارسی طبقه اول عمارت، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۱۹. ارسی طبقه اول عمارت، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۱۶. ارسی طبقه اول، مأخذ: نگارندگان

و اطراف آن از بالای ساختمان توسط ناصرالدین شاه و مهمانان وی و اهل حرم بوده است. عملکرد دیگر این بنا جنبه تشریفاتی آن بنا بوده است و در ایوان و سالن‌های پر از تزیین و باشکوه آن از مقامات و سرشناسان پذیرائی می‌شده است. البته این ساختمان به لحاظ آن‌که مرتفع‌ترین ساختمان تهران بوده و از بسیاری از نقاط شهر تهران قابل رؤیت توسط رعایای پادشاه بوده، به صورت نماد و جلوه‌ای از قدرت و تجمل و در عین حال ذهنیت فرنگی مآب پادشاه بوده است (قبادیان، ۱۳۸۳:

بزرگ که در نوع خود و عصر خویش بنایی ممتاز به شمار می‌رفت به وسیله دوستعلی خان معیرالممالک طرح‌ریزی گردید (نجمی، ۱۳۷۰: ۸۷). کاخ شمس‌العماره در سمت شرقی باغ مجموعه گلستان شاخص‌ترین بنای ساخته شده در ارگ حکومتی و مرتفع‌ترین ساختمان دارالخلافه ناصری است. کار احداث این ساختمان در سال ۱۲۸۲ق. به دستور ناصرالدین شاه آغاز و پس از دو سال پایان پذیرفت. عملکرد اصلی این بنای مرتفع جهت تماشای شهر تهران

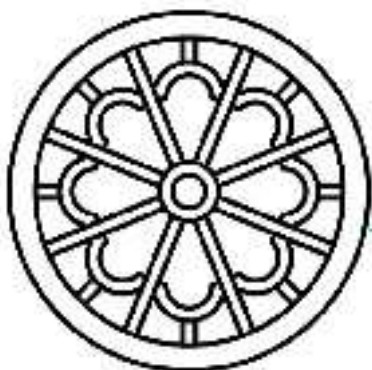
تصویر ۲۳. خورشیدی طبقه چهارم، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۲. ارسی طبقه چهارم، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۱. ارسی طبقه سوم، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۲۰. خورشیدی طبقه چهارم، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۱۹. ارسی طبقه چهارم، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۱۸. ارسی طبقه سوم، مأخذ: نگارندگان

بنای تالار موزه و دیگر قسمت‌های آن در سال ۱۲۹۳ ق. اتمام یافته است. آثار قواره‌بری این تالار در عین سادگی دارای زیبایی خاصی می‌باشند. ۳ اثر قواره‌بری موجود در این کاخ تشابه نقش دارند، با این تفاوت که پنجره میانی دارای سه در و دو پنجره کنار آن دو در دارند و تنها از نظر اندازه با هم تفاوت دارند.

کاخ ابیض

در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه سلطان عبدالحمید پادشاه عثمانی مقداری اثاثیه عالی و گران بها برای شاه ایران هدیه فرستاد. چون در آن هنگام تقریباً همه کاخ‌ها و تالارهای سلطنتی از تابلوها و اثاثیه متعدد پر و آراسته شده و جایی برای نهادن هدایای سلطان عثمانی باقی نمانده بود، از این رو ناصرالدین شاه تصمیم گرفت که در گوشه جنوب غربی محوطه گلستان که سابقاً محل کلاه فرنگی یا برج آقامحمدخانی بود، کاخ جدیدی بنا نموده، هدایای سلطان را در آن جای دهد (نکاء ۱۳۴۹، ۳۱۶). کاخ ابیض در سال ۱۳۰۶ ق. بنا به دستور ناصرالدین شاه ساخته شده است. وجه تسمیه

این عمارت مجموعه‌ای غنی از آثار ساخته شده با تکنیک قواره‌بری است که در شامل انواع در، پنجره، ارسی و نیز خورشیدی می‌باشد. تعداد زیاد آثار قواره‌بری، تنوع نقوش، فرم و نیز هنرهای ترکیب شده با قواره‌بری در این آثار همگی نشان دهنده‌ی عظم بالای سازنده در راستای ساخت یک اثر چشمگیر و منحصر به فرد است.

تالار سلام (تالار موزه)

اتاق موزه یا تالار سلام یا تالار تاجگذاری، در ضلع شمال شرقی باغ گلستان در مشرق خلوت کریم خانی واقع است. ناصرالدین شاه در مسافرت به اروپا در ۱۲۹۰ سال هـ ق و دیدن موزه‌های آنجا، تصمیم گرفت در ارگ سلطنتی موزه‌ای شبیه به موزه‌های اروپا بسازد. از این رو دستور داد عمارت قدیمی شمال باغ گلستان را خراب کنند و اتاق موزه و سرسرا و حوض‌خانه و ضمام آن را بسازند که همگی باقی است. ظاهراً بنای تالار موزه به سال ۱۲۹۳ هـ ق پایان پذیرفت. پیش از آن که این تالار و تالار آینه که در جنب آن است بنا شود، در محل آن‌ها عمارتی بود که تالار الماسیه خوانده می‌شد (کریمان ۱۳۵۵، ۲۴۶). چنین پیداست که

تصویر ۲۷. پنجره طبقه اول، مأخذ: نگارندگان

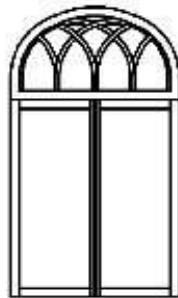
تصویر ۲۶. پنجره طبقه اول، مأخذ: نگارندگان

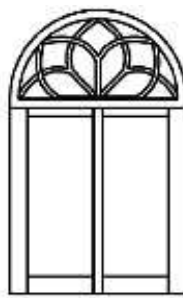
تصویر ۲۵. خورشیدی طبقه سوم، مأخذ: نگارندگان

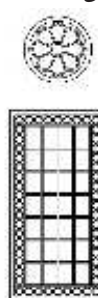
تصویر ۲۴. خورشیدی طبقه دوم، مأخذ: نگارندگان

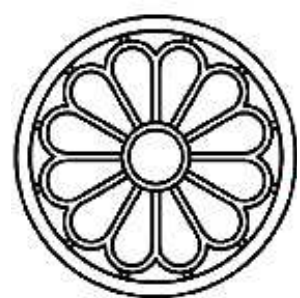
طرح خطی ۲۴. پنجره طبقه اول، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۲۳. پنجره طبقه اول، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۲۲. خورشیدی طبقه سوم، مأخذ: نگارندگان

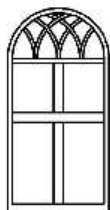
طرح خطی ۲۱. خورشیدی طبقه دوم، مأخذ: نگارندگان

جدول ۶. ویژگی و اگیره‌های آثار قواره‌بری تالار سلام در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

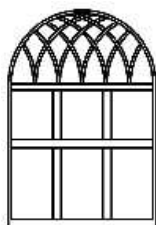
شماره طرح خطی	واگیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع نقشمایه	نوع لقط	هم نشینی رنگ‌ها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره‌بری
۲۵			خورشیدی در	ترک ۱/۴ دایره	انعکاسی با محور تقارن عمودی	تاج درویشی	شیشه	شفاف	----
۲۶			خورشیدی در	ترک ۱/۴ دایره	انعکاسی با محور تقارن عمودی	تاج درویشی	شیشه	شفاف	----

شده است ولی از نظر مصالح و ساختار با شیوه‌های معماری سنتی ایران اجرا گردیده‌اند (قبادیان ۱۳۸۳، ۱۳۴). استفاده از تزیینات ساده‌تر و نیز نفوذ آرایه‌های غربی در اواخر دوره قاجار سبب شده است که کاخ ابیض تنها دارای یک نمونه بسیار ساده و در عین حال زیبا از هنر قواره‌بری باشد که به تعداد در ضلع غربی طبقه دوم عمارت کار گذاشته شده‌اند.

آن، گچ‌بری‌هایی بود که در نمای کاخ به کار رفته بود (نجمی ۱۳۷۰، ۸۳). برخلاف سایر ساختمان‌های کاخ گلستان که در زمان ناصرالدین شاه ساخته شد و همگی به سبک تلفیقی بودند، دو ساختمان عمارت خوابگاه و کاخ ابیض که در زمان وی در کاخ گلستان ساخته شدند به سبک معماری نئوکلاسیک اروپا بودند و کاملاً نمای ساختمان‌های فرنگی بر روی این دو ساختمان پیاده

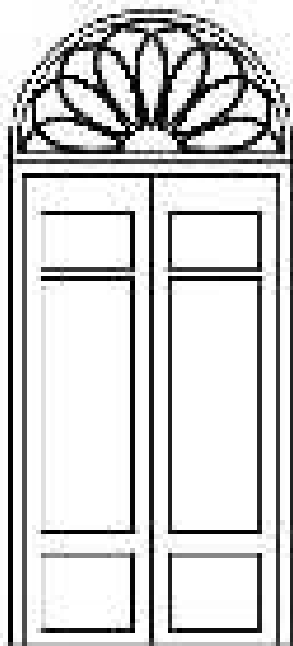
طرح خطی ۲۶. پنجره‌های کوچک تالار، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۸. پنجره‌های قواره بری تالار سلام، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۸. پنجره‌های قواره بری تالار سلام، مأخذ: نگارندگان

طرح خطی ۲۷. پنجره قواره بری کاخ ابیض، مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۹. پنجره‌های قواره بری نمای غربی کاخ ابیض، مأخذ: نگارندگان

را صورت می‌دهد. هر واگیره دارای خصوصیتی است که مهم‌ترین آنها عبارتند از : ۱. نوع کاربری: در اینجا منظور جایگاه و محل تزیین شده با قواره‌بری در ارسی، در یا پنجره است. ۲. نوع نقش‌مایه: نوع نقش به کار رفته در واگیره‌ها را بیان می‌دارد. ۳. تناسب در واگیره: نسبت عرض واگیره به طول آن به منظور تطبیق میان تناسب واگیره‌ها محاسبه شده‌اند. ۴. شیوه تکرار: نوع روش تکثیر

تجزیه و تحلیل واگیره‌های نقوش و بررسی تناسبات مربوط به آنها در ۶ بنای مجموعه کاخ گلستان برای شناخت ویژگی‌های نقوش قواره‌بری، واحد اصلی هر نقش که واگیره نامیده می‌شود، از ابعاد گوناگون مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. فرم زیرنقش در واگیره‌ها یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آنهاست. زیرا به موجب این فرم می‌توان آنها را در جایگاه‌های متنوعی به کار برد. این فرم اولیه است که فرم در نقش نهایی

جدول ۷. ویژگی واگیره‌های آثار قواره‌بری کاخ ابیض در مجموعه کاخ‌های گلستان، مأخذ: همان.

شماره طرح خطی	واگیره	برگردان	نوع کاربری	فرم زیرنقش	شیوه تکرار	نوع نقشمايه	نوع لقطه	هم نشینی رنگ‌ها در شیشه‌ها	هنرهای تلفیق شده با قواره بری
۲۷			خورشیدی در	ترک ۱/۲۸ دایره	انعکاسی با محور تقارن شعاعی	قاب قابی	شیشه رنگی	قرمز، آبی، سبز، شفاف	----

واگیره‌ها را نشان می‌دهد. ۵. نوع لقطه ۶. هم‌نشینی بیان می‌کند و ۷. هنرهای تلفیقی با قواره‌بری: نوع رنگ‌ها در شیشه‌ها: رنگ‌بندی و ترکیب آنها در تکنیک‌هایی که ممکن است در کنار قواره‌بری به‌عنوان شیشه‌های رنگی مورد استفاده در واگیره را تزئین کار شده باشند را بیان می‌کند.

نتیجه

با توجه به این که قواره‌بری از جمله تزیینات معماری است که در ارگ سلطنتی تهران به طور گسترده و با مهارت فراوان اجرا شده است، در این مقاله سعی شد تا ویژگی‌های هنری قواره بری‌های موجود در مجموعه کاخ گلستان و روند تحول نقوش آن‌ها مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد. پرسش اصلی این پژوهش نیز به وجوه اشتراک و افتراق در ساختار نقوش آثار قواره بری مجموعه کاخ گلستان و تحولات آثار این مجموعه سلطنتی در گذر زمان اختصاص داشت. نتایج این پژوهش که از بررسی قواره بری‌های ۶ عمارت موجود در مجموعه کاخ گلستان شامل: ایوان تخت مرمر، عمارت بادگیر، تالار الماس، شمس العماره، تالار سلام و کاخ ابیض حاصل شده حاکی از آن است که چون مجموعه کاخ گلستان که در طول سالیان حکومت قاجار به تدریج ساخته و تزیین یافته است، به خوبی می‌تواند تغییرات موجود در تزیینات قواره‌بری در این بازه زمانی را نشان دهد و می‌توان به‌عنوان یک نمونه مطالعاتی این ویژگی‌های بصری را به تمامی آثار قواره‌بری قاجاری تعمیم داد. ماحصل مطالعات که از تجزیه و تحلیل نقش‌مایه‌ها و واگیره‌های به کار رفته در قواره بری‌ها بدست آمده و در بردارنده ویژگی‌های هنری این تزیینات است به طور اخص عبارتند از: ۱- قواره‌بری بیشتر در تزیین خفتگ‌ها و خورشیدی‌ها که در بیشتر درها و پنجره‌ها و ارسی‌ها وجود دارد و بخش ثابت آنها هستند، به کار برده شده‌اند. ۲- آنالیز انجام شده بر روی نقوش و واگیره‌های هر اثر بیانگر این نکته است که فرم واگیره‌ها و زیرنقش‌ها بیشتر به صورت ترک‌هایی از دایره با نسبت‌هایی چون ۱/۱۶، ۱/۲۴، ۱/۲۸، ۱/۳۰، ۱/۳۲، ۱/۳۶ و ۱/۴۰ می‌باشند و پس از آن فرم‌های مستطیل عمودی و افقی، مثلث متساوی‌الساقین و نوزنقه در فرم زیرنقش‌ها دیده می‌شوند. این فرم‌های متنوع به دلیل جایگاهی است که هر واگیره در هر پنجره دارد. تناسب نیز در هر واگیره ارتباط مستقیم با نوع واگیره و محل کاربری آن دارد. ۳- واگیره‌ها با شیوه انعکاسی تکثیر یافته‌اند که بسته به نوع زیرنقش دارای محور تقارن عمودی و یا شعاعی هستند. ۴- نوع نقش‌مایه‌ها اصلی‌ترین ویژگی هنر قواره‌بری است. ۵- تزیین هر بنا به سبک معماری هر دوره بستگی دارد.

بررسی قواره بری‌های هر یک از کاخ‌ها نیز علاوه بر مشخص نمودن وجوه اشتراک طرح‌ها، نشان

دهنده سیر تحول نقوش و قواره بری و تغییراتی است که در هر دوره ایجاد شده نیز هست. به عنوان مثال، نمونه‌های ابتدایی هنر قواره بری در مجموعه کاخ گلستان مربوط به عمارت بادگیر و تخت مرمر است که نقوش دارای پیچیدگی بیشتر با نقش‌مایه‌های اسلیمی هستند. آراستن این پنجره‌ها و درها با لقطه‌هایی که با تکنیک گره‌چینی و یا پارچه‌بری ساخته شده‌اند و نیز استفاده از تکنیک‌هایی چون گره‌چینی، پارچه‌بری و یا خاتم و آینه‌کاری بر روی آلات قواره بری، بر غنای این آثار افزوده‌اند. اما با گذر زمان، بناهایی که در اواخر دوره ناصری ساخته شده‌اند و تحت تأثیر سفرهای ناصرالدین شاه به فرنگ و علاقه او و جانشینانش به معماری با سبک غربی ساخته شده‌اند، نظیر کاخ ابیض، تزیینات معماری به ویژه آثار قواره بری رو به سادگی گذاشته‌اند و نقوش تبدیل به خطوط ساده و منحنی مانند نقوش قاب‌قابی و گاه محرابی شده‌اند و قواره بری بسیار ساده و بدون تزیین به اجرا درآمده است و تنها تزیین این آثار لقطه‌هایی از جنس شیشه‌های رنگی است. این تغییر سبکی، در نوع هم‌نشینی رنگ‌ها در شیشه‌های رنگی با تقلیل تعداد رنگ‌ها در بناهای مربوط به اواخر دوره دیده می‌شود.

در این میان می‌توان آثار موجود در عمارت شمس‌العماره را در برخی از موارد به عنوان یک استثنا بررسی کرد. زیرا در ساخت و تزیین این بنا سعی شده بود که بهترین و زیباترین هنرهای زمان را برای به وجود آوردن یک اثر زیبای هنری و شاخص به کار برند. به طور مثال با وجود ساخت این بنا در اواخر دوره ناصری در برخی آثار قواره بری این عمارت نقوش همچنان دارای پیچیدگی هستند، نظیر ارسی‌های بزرگ طبقه اول و طبقات بالا و سادگی دیگر آثار این دوران را تنها در چند پنجره و خورشیدی از این عمارت مانند پنجره‌های زیر سقف طبقه اول شمس‌العماره می‌توان دید. از طرفی در بیشتر آثار ساخته شده در این سال‌ها قواره بری تنها و بدون ترکیب با دیگر هنرها به کار رفته است اما در برخی آثار قواره بری این عمارت مانند ارسی اصلی در ایوان طبقه اول کوشک، تکنیک‌های هنری مانند خاتم مربع، گره‌چینی و ... با قواره بری ترکیب شده‌اند و اثری زیبا و منحصر به فرد به وجود آورده‌اند.

این تغییر سبکی در طول دوران نشان می‌دهد که هنر-صنعت قواره بری از لحاظ تکنیک قابلیت بالایی در اجرای نقوش متفاوت دارد و می‌توان این تکنیک ارزشمند را برای سلیق گوناگون و کاربری‌های متفاوت به کار برد. لذا به نظر می‌رسد که در نقوش قواره بری، سبکو سلیقه افراد دخالت داده شده است.

منابع و مأخذ

- بهشتی، محمد. ۱۳۸۸. فرهنگ‌نامه معماری ایران در مراجع فارسی. به کوشش مهرداد قیومی بیدهدنی. تهران: مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری متن.
- حسن بیگی، محمدرضا. ۱۳۶۶. تهران قدیم. تهران: ققنوس.
- نکاء، یحیی. ۱۳۴۹. تاریخچه ساختمان‌های ارگ سلطنتی ایران و راهنمای کاخ گلستان. تهران: انجمن آثار ملی.
- رفیعی سرشکی، بیژن، ندا رفیع زاده و علی محمد رنجبر کرمانی. ۱۳۸۲. فرهنگ مهرازی (معماری) ایران. تهران: مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن.
- زارعی، محمدابراهیم. ۱۳۹۲. سنج شهر ارسی، بررسی روند شکل‌گیری و گسترش هنر ارسی سازی بر اساس نمونه‌های موجود. دو فصلنامه مطالعات معماری ایران. دوره ۴، شماره ۴: ۱۰۹-۱۳۰.
- فلاح فر، سعید. ۱۳۸۸. فرهنگ واژه‌های معماری سنتی ایران. تهران: کاوش پرداز.
- قبادیان، وحید. ۱۳۸۳. معماری در دارالخلافه ناصری. تهران: پشتون.

- کریمان، حسین. ۱۳۵۵. تهران در گذشته و حال. تهران: دانشگاه ملی ایران.
گودرزی، مرتضی. ۱۳۸۸. آینه خیال. تهران: سوره مهر.
مصطفایی درمیان، میترا. ۱۳۹۴. مطالعه مبانی سوادبصری در عناصر قواره‌بندی، پارچه‌بری و گره‌چینی پنجره‌های ارسی و طراحی و تولید وسایل روشنایی امروزی مبتنی بر آن. استاد راهنما: مهین سهرابی نصیرآبادی، پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا.
میرصالحیان، صدیقه، قباد کیانمهر و بهاره تقوی نژاد. ۱۳۹۴. گونه شناسی تزیینات قواره‌بری در فرم خورشیدی درها (مطالعه موردی: درهای بناهای سلطنتی دوره قاجار تهران). نگره. دوره ۱۰، شماره ۳۴: ۸۴-۱۰۱.
میرصالحیان، صدیقه. ۱۳۹۵. قواره‌بری در بناهای تاریخی ایران. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
نجمی، ناصر. ۱۳۷۰. دارالخلافة تهران. چاپ چهارم. تهران: امیرکبیر.
وحدت طلب، مسعود و نیک مرام، امین. ۱۳۹۶. بررسی اهمیت، فراوانی و پراکنش رنگ قرمز در ارسی‌های خانه‌های تاریخی ایران مورد پژوهی: ۲۲ تاج ارسی‌های خانه‌های قاجاری تبریز. هنرهای زیبا (معماری و شهرسازی). دوره ۲۲، شماره ۲: ۸۷-۹۷.
هریس، سی.ام. ۱۳۸۵. فرهنگ تشریحی معماری و ساختمان. ترجمه محمدرضا افضلی و مهرداد هاشم زاده همایونی. تهران: دانشیار.

Amara palace may be regarded as an exception. Because in its construction and decoration, it was tried to use the finest and the most beautiful arts of the time to create a beautiful and artistic work of art. For example, despite the construction of the building during the late Nasserian period, some of the motifs of the qavarebori of this mansion, namely the examples on the large sashes of the first floor and the upper ones, still display complexity, while the simplicity of the other works of this period can only be seen in the few windows of the mansion such as the windows below the first floor of Shams al-Amara. On the other hand, in most of the works, made during these years, qavarebori has been used solely and without having been incorporated with other arts. But in some qavarebori works of this mansion, such as the main sash on the first floor Ivan of Kiosk, art techniques such as square signet, trelliswork, etc. have been combined with qavarebori, creating a beautiful and unique work.

Keywords: Qajar Era, Architecture, Qavarebori, Golestan Palaces, Decorations.

References : Beheshti, Mohammad. 2009. Iranian Architecture Dictionary in Persian Resources. An effort by Mehrdad Qayyumi Bidhendi. Tehran: Publishing Institute, Translation and publication of artwork Matn.

Fallah Far, Saeed. 2009. Dictionary of Terms Traditional Iranian architecture. Tehran: KavoshPardaz.

Goudarzi, Morteza. 2009. Mirror of imagination. Tehran: SourehMehr.

Harris, Cyril M. 2000. Dictionary of architecture & construction. Translation by Mohammad Reza Afzali & Mehrdad Hashemzadeh. Tehran: Daneshyar.

Hasanbeygi, Mohammad Reza. 1987. Old Tehran. Tehran: Qoqnous.

Kariman, Hossein. 1976. Tehran in the past and present. Tehran: National University of Iran.

Mirsalehian, Sediqeh, QobadKianmehr, & Bahareh Taghavinejad. 2015. The typology of Qavarebri in the sun-like shape of the doors (A case study of the doors of the Qajar royal buildings in Tehran). *Negareh*. 10(34), 84-101.

Mirsalehian, Sediqeh. 2016. Qavarebri in Iranian monuments. Esfahan: Cultural and Recreational Organization of the City of Isfahan.

MostafaeDormian, 2015. Study of the principles of literacy in the elements of waveguide, cloth and knitting of sash windows and the design and production of modern lighting fixtures based on it. Master's Thesis. Art Faculty of Al-Zahra University.

Najmi, Naser. 1991. Dar Al-Khalafah of Tehran. Tehran: Amir Kabir.

Qobadian, Vahid. 2004. Architecture in Naseri Archeology Academy. Tehran: Pashoutan.

RafeeSereshk, Bijan, Neda Rafee Zadeh, & Ali Mohammad RanjbarKermani. 2003. Iranian Encyclopedia of Architecture. Tehran: Building and Housing Research Center.

Wahdattalab, Massud, & Amin nikmaram. 2017. An Investigation into the Importance, Abundance and Distribution of Red Color in Stained Glass Windows of Historical Houses in Iran Case Study: 22 Examples of Stained-Glass Windows Circle heads (Crowns) in Houses built during Qajar Dynasty in Tabriz. *Honarhaye-ziba*. 22(2), 87-97.

Zarei, Mohammad Ebrahim. 2013. Sanandaj the city of orsi, a study of the formation and extension process of orsi- Making art based on the available samples. *Journal of architecture studies*. 1(4), 109-130.

Zoka, Yahya. 1970. History of the Royal Citadel of Iran and Golestan Palace Guide. Tehran: National Art Association.

A Study of the Evolution of the Qavarebori Motifs in the Golestan Palace Complex*

Qobad Kiyanmehr (Corresponding Author), Associate Professor, Faculty of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Bahareh Taghavinejad, Assistant Professor, Faculty of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Sediqeh Mirsalehian, MA in Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

Received: 2019/06/02 Accepted: 2019/12/28

The Qavarebori has flourished in the Qajar era to such an extent that one of the hallmarks of Qajar architecture is the presence of doors, windows and beautiful sashes made with this authentic Iranian art. The eye-catching visual features and remarkable technical characteristics such as high strength and cost-effective use of wood and glass are the reasons for the prevalence of wooden elements decorated with qavarebori technology in this period. According to the type of use, taste of founder or taskmaster, as well as the type of artistic attitude of the time and the influence of the social characteristics, the qavarebori ornaments of each building have undergone many changes, not merely in terms of technique, but in design and motif as well. In every historical period, royal palaces and monuments are the most important and the greatest places to show the peak of art and taste of the artists of each era, and the most appropriate case studies to fully explore the arts, especially architectural ornaments, can be found in these mansions. The royal citadel of Tehran, as the ruling headquarters of the Qajar dynasty (1793-1924 AD), is a collection of six monuments with various uses, each adorned with ornamental and varied architecture. Among these decorations, which are widely seen in all buildings of the Golestan Palace complex, are qavarebori decorations that adorn doors, windows, etc. The main question of this research is as follows: What are the similarities and differences in the structure of the motifs of the Golestan Palace Complex? And what have been the developments of the decorations of this royal complex over time? This research is a historical case study that, through library and field (photography) research methods, analyzes the studied samples qualitatively. The results of studies indicate that the function of buildings, taste, influence of social indices, etc., caused changes in design, motifs and other artistic features of works. The qavarebori of this complex mainly depict duplicate (reflective) motifs with rectangular copies and circular cracks adorned with arabesque patterns that were most commonly used in sashes and crescent forms above the doors. It also seems that the variety and complexity of the qavarebori motifs and their executive techniques in early Qajar buildings are greater than the subsequent ones; however Shams al-

*This paper is extracted from the MA thesis of the third author, titled "A Study of Artistic Features of Qavarebori Works at the Qajar Palaces in Tehran to Design and Create Wooden Lightings", and conducted under the supervision of Dr. Qobad Kiyanmehr and Advisory of Dr. Bahareh Taghavinejad at the Art University of Isfahan, which is defended in March 2013.